

Roxana ROGOBETE
(Universitatea de Vest din Timișoara)

Otium, literatură și identitate

Abstract: (*Otium*, Literature and Identity) Apparently, the reader's (time of) leisure is associated rather with shallow pleasures, since its connection with literature does not always imply a professional activity. Instead, the writer is the one who can foster from his leisure to instill inspiration in his crucible. Without neglecting a linguistic component (so, considering terminology), we shall consider first the notion of *otium*, with its varieties in several languages with positive or negative connotations (*oisiveté*, even *loisir* or *fainéantise* in French; *leisure*, *idleness* in English; *Muße/ Musze/ Müßiggang* in German). Our paper will then focus on several literary texts in which rather a *vita contemplativa* is represented, and not a *vita activa*. Therefore, we will try to discover to what extent *otium* means a simple free time or one that can be dedicated to creativity or contemplation, which enhances identity in I.L. Caragiale's *Repausul dominical*, Lucian Blaga's *Estoril* and considering other texts such as Montaigne's well-known essay, *De l'oisiveté*. Pragmatically suspending productivity does not imply a void of conscience, but an assumed respite which can facilitate revelation, reflexivity (as well as overlooking "e" in Perec's *La Disparition* does not deny literature), for, as Seneca states, „*Otium sine litteris mors est et hominis vivis sepultura*”. The interlude brought by *otium* shapes/reshapes the artistic imaginary, but remains fundamental for culture, like Max Frisch expresses: „*Muße und Wohlleben sind unerlässliche Voraussetzung aller Kultur*”.

Keywords: *otium*, literature, identity, imaginary, reflexivity

Rezumat: Aparent, timpul liber al cititorului este asociat unor plăceri mai degrabă frivole, de vreme ce conexiunea acestuia cu literatura nu implică întotdeauna o activitate profesionistă. În schimb, scriitorul este cel care se poate nutri din timpul liber pentru a instila inspirația în creuzetul literaturii. Fără să neglijăm o componentă lingvistică în ceea ce privește terminologia, pornim de la noțiunea *otium*, cu variantele sale în diferite limbi, conotate pozitiv sau negativ (*oisiveté*, chiar *loisir* sau *fainéantise* în franceză; *leisure*, *idleness* în engleză; *Muße/ Musze/ Müßiggang* în germană), pentru ca discursul nostru să se axeze pe câteva texte literare în care este reprezentată mai degrabă o *vita contemplativa*, în detrimentul unei *vita activa*. Astfel, vom încerca să descoperim în ce măsură *otium* reprezintă timpul liber sau unul propice creativității/ contemplației create care conferă dimensiuni identitare în *Repausul dominical* al lui I.L. Caragiale sau *Estoril* al lui Blaga, dar având în vedere și alte texte, precum binecunoscutul eseu al lui Montaigne, *De l'oisiveté*. Suspendarea unei productivități pragmatice nu presupune un vid al conștiinței, ci un răgaz asumat, ce poate favoriza revelația, reflexivitatea (așa cum omiterea lui „e” din *La Disparition* de Perec nu poate eluda literatura), căci, așa cum spune și Seneca, „*Otium sine litteris mors est et hominis vivis sepultura*”. Interludiul configurat prin acest *otium* formează/ deformează imaginarul artistic, dar rămâne, după Max Frisch, fundamental culturii: „*Muße und Wohlleben sind unerlässliche Voraussetzung aller Kultur*”.

Cuvinte-cheie: *otium*, literatură, identitate, imaginar, reflexivitate

Studiul nostru se axează pe modalitatea de a literaturiza timpul liber, acest răgaz pe care ni-l acordăm, pentru diferite scopuri sau activități, ori, de ce nu, marcând tocmai lipsa ocupației, pentru că poate reprezenta o marcă identitară:

„Nowadays the favoured sense in which leisure is said to be gaining importance in a qualitative sense is a source of our identities – our own and other people’s conceptions of who we are” (Roberts 1999: ix).

Aparent, timpul liber al cititorului este asociat unor plăceri mai degrabă frivole, de vreme ce conexiunea acestuia cu literatura nu implică întotdeauna o activitate profesionistă. În schimb, scriitorul este cel care se poate nutri din timpul liber pentru a instila inspirația în creuzetul literaturii.

O discuție de ordin terminologic este însă necesară ca preambul, astfel încât ne vom îndrepta atenția asupra noțiunii *otium*, cu variantele sale în diferite limbi, conotate pozitiv sau negativ. Domeniul filologic este strâns legat de acest termen:

„Among the key activities of *otium* are reading and writing. Literature itself both in its production and reception therefore provides a paradigmatic analogue for the practices and enjoyments of creative leisure” (Fludernik, Nandi 2014: 4).

Proiecte ample, de dimensiunea unor școli doctorale integrate, cercetează variate dimensiuni ale lui *otium*, iar alegerea textelor este grăitoare: cele mai ofertante texte au fost considerate cele din literaturile romanice¹, fiind urmate de cele anglofone, care au avut, de fapt, „norocul” cu așa-numitele literaturi postcoloniale, pentru că exista opinia conform căreia colonizatul este cel care pierde timpul (este *The ‘Lazy Native’*, vezi Fludernik 2014: 135), se află într-o stare de nedeterminare, așteptând parcă salvatorul colonizator să îi dea un sens, să-l pună la treabă, să-l educe.

Monika Fludernik și Miriam Nandi explică originea termenului *otium*:

„Originally opposed to *negotium*, ‘business’, but perhaps also ‘busyness’, like its Greek model, σχολή [*scholē*] or θεωρία [*theoría*], it privileges aristocratic relaxation from civic duties or war over the peasant’s, artisan’s or slave’s rest from toil” (Fludernik, Nandi 2014: 4).

Încercătura bivalentă este resimțită și în cadrul latinei, unde are atât sinonime cu valențe pozitive, cât și unele cu sens negativ:

„Synonyms for *otium* in the positive sense were *quies* (relief from toil, rest, repose), *requies* (rest from labor, a leisure occupation), and *tranquillitas* (tranquillity, calm). Synonyms for *otium* in the negative sense were *desidia* (idleness, slackness), *inertia* (idleness, sloth, indolence), *ignavia* (idleness, sloth, faint-heartedness), and *luxuria* (indulgence, luxury, licentiousness).” (Sadlek 2004: 33).

Câteva variante de traducere a noțiunii în diferite limbi sunt oferite de Fludernik și Nandi:

„For this kind of *otiose leisure* (as one might translate the Latin concept), the English language fails to supply a distinct lexeme, variously denominating *otium* and related phenomena as *idleness*, *indolence*, *leisure*, *relaxation*, *recreation*, *repose*, *rest*, *retirement* and often employing modifying adjectives to signal the type of leisure referred to: *otiose*, *retiring*, *indolent*, *lazy* as in the phrases

¹ Ne referim, spre exemplu, la cursul *Muße und Erzählen in der Romània*, care s-ar traduce *Otium și narațiune în România*, propus la Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, ce face parte dintr-un plan de cercetare în care autoarele Fludernik și Nandi au fost implicate.

otiose leisure or *idle repose*. By contrast, Italian sports the lexeme *ocio*, German has *Muße*, and French *l'oisiveté*, which are often (though not consistently) distinguished from *Freizeit* or *loisir(s)* ('free time', 'leisure'). Semantically and collocationally, *leisure* and *idleness* frequently co-occur with terms denoting a range of pleasurable activities (strolling, rambling, ambling, loitering) and are associated with entertainment and amusement or diversion" (Fludernik, Nandi 2014: 3).

Pentru a intra și în sfera germanofonă, am optat pentru detalierea corespondentului din dicționarul fraților Grimm (DWB)². Astăzi, pentru *otium* este utilizat *Muße*, care provine din *Musze* (cu variantele ahd. *muozza*, mhd. *muoze*, mitteld. *mûze*, mnd. *mote*), termen care a dezvoltat mai ales un sens temporal (*musze*, *gelegenheit*, *freie zeit etwas zu thun* – oportunitatea, timpul liber de a face ceva anume; *freie zeit überhaupt* – timp liber în general), dar și unul spațial (*die örtliche bedeutung des gegebenen raumes, spielraums* – spațiu al jocului) (vezi Grimm, Grimm 1885: 2771-2774). Prin urmare, este un răgaz pe care omul și-l acordă pentru sine, presupune a face pentru sine ceva din proprie inițiativă, fără constrângeri exterioare: „*Muße braucht man einerseits, um etwas in Ruhe tun zu können*“ (Soeffner 2014: 36). Același dicționar DWB propune și *Müßiggang*: *wer fressen, saufen, spielen, tanzen, muszgang, unkeuscheit treib* – timp în care nu trebuie să te abții de la a mânca, a bea, a (te) juca, a dansa; utilizat mai degrabă cu o conotație peiorativă, în sensul de a pierde timpul, a avea un viciu sau o plăcere vinovată (*Laster*) (vezi Grimm, Grimm 1885: 2780-2781). Așadar, această cultivare a eului poate reprezenta, pe de o parte, o eliberare de nevoile materiale, iar, pe de altă parte, satisfacerea unor cerințe umane rudimentare, atingerea unui confort al trupescului.

O împlinire prin contemplare este evocată în *Dialogurile* lui Seneca, unde *De otio* este tradus *Despre tihnă*. Chiar dacă pare-se că unui stoic nu i se permite *otio* (aparentul conflict chiar este combătut de Seneca), acesta nu e perceput ca *a te deda lenei*, autorul latin consideră că „retragerea în sine totuși ne va prinde bine” (Seneca 2004: 92), că un om poate „să se încredințeze cu totul contemplării adevărului, să umble în căutarea unor norme de viață și să le pună în practică, într-un loc ferit” (Seneca 2004: 93-94), ferit, de fapt, și de pericolul unor vicii. E de fapt prilejul de a face filosofie, de a „cerceta ce este virtutea” (Seneca 2004: 95) – de a contempla natura, creația, spectacularul ei. În acest mod stoicul poate fi util cetății, se poate retrage spre căutarea unor răspunsuri pe care le poate găsi în natură. Căci natura...

„ne-a înzestrat cu o fire curioasă și, conștientă fiind de arta și frumusețea sa, ne-a zămislit să fim martorii magnificelor ei spectacole, căci și-ar fi pierdut rolul muncii dacă lucrarea ei, atât de vastă, de

² O altă explicație apare la Annette Holba, care face și o incursiune diacronică, ea trecând în revistă modul în care *leisure* a fost înțeles de-a lungul timpului, de la Artistotel în Antichitate, la Evul Mediu (Toma d Aquino, John of Salisbury), Renaștere (Montaigne, Petrarca, Francis Bacon), Iluminism (Kant, Adam Smith), până în perioada modernă (Thorstein Veblen, Josef Pieper), și în epoca postmodernă: „*Otium* means ‘to be free from action’ and it is the equivalent of the quiet life (Petrarch 2001). The Oxford Latin Dictionary also defines *otium* as ‘being free from action’. Additionally, the Oxford Latin Dictionary defines *negotio*, to mean ‘to be at work’ or ‘to negotiate a task’. *Otium* means to be ‘at leisure’ and *neg* negates the term, meaning ‘to be without leisure’ ensuring that one cannot be at work and at leisure simultaneously” (Holba 2007: 56).

luminoasă și de fin țesută, atât de strălucitoare și în multiple feluri frumoasă, ar fi fost expusă în singurătate. [...] Ca să înțelegi că natura a vrut să fie privită, nu doar văzută, uită-te la locul în care ne-a plasat. Ne-a așezat în centrul creației sale și ne-a dat posibilitatea de a vedea pretutindeni în jurul nostru; și nu l-a făcut pe om doar drept, ci și potrivit pentru contemplație” (Seneca 2004: 96-97).

Sunt enumerate trei moduri de viață: „Una este dedicată plăcerii, a doua contemplării, a treia acțiunii” (Seneca 2004: 100), însă sinteza este calea lui Seneca, pentru că „toate cele trei feluri de viață, mereu sub alte nume, ajung în același punct” (Seneca 2004: 100). Nu este trândăvie aici, ci tihna de a face ceva folositor cetății. Suspendarea unei productivități pragmatice nu presupune un vid al conștiinței, ci un răgaz asumat, o repliere ce poate favoriza revelația, reflexivitatea (așa cum omiterea lui „e” din *La Disparition de Perec* nu poate eluda literatura):

„natura voințe ca eu să fac două lucruri: să acționez și să mă dedic contemplației: le împlinesc pe amândouă, de vreme ce contemplația însăși nu se poate concepe în absența acțiunii” (Seneca 2004: 98).

Conchizând în cea de a 82-a scrisoare către Lucilius că „[o]tium sine litteris mors est et hominis vivis sepultura” (Seneca 1970: 242) („tihna fără de studiu este moarte, e viața unui om îngropat de viu”, Seneca 2007: 291), Seneca se referă la faptul că *otium* înțeles ca pură plăcere înseamnă moartea, o moarte a conștiinței, o lipsă a activității, a celei intelectuale (care, până la urmă, se poate desfășura oriunde: „Astăzi a fost o zi plină, nimeni nu m-a făcut să pierd nici măcar o clipă; am împărțit-o în întregime între pat și lectură”³, Seneca 2007: 298). Or pentru Seneca *otium* este alăturat filosofiei, gândirii, care este și cea care îi dă o dimensiune socială: tihna, ieșirea din cetate, din social, din politic, retragerea din treburile cetății numai pentru plăcere este *îngropăciune*, „omoaară” mintea. Dar tihna ca activitate ludică, poate chiar joculară, se situează pe un nivel mult mai înalt, ea reprezintă salvarea, bunăstarea și împlinirea. Doar după desăvârșirea interioară prin contemplare omul este capabil să fie cu adevărat util și societății, iar *otiumul* presupune o angajare în termeni estetici.

Dacă „retragerea în tihnă începe să devină necesară pentru toți” (Seneca 2004: 101), și Petrarca abordează acest aspect în *De otio religioso* în 1356:

„Petrarch defends the importance of withdrawal from the world of busy practical labour, negotium, to pursue the life of solitary intellectual pursuits, a life dedicated to thought and writing” (Sadlek 2014: 17).

E la Petrarca o retragere în sens religios (a heremiților), pentru găsirea divinității, găsirea absolutului în creștinism. Textul ce vine ca o continuare la *De Vita Solitaria* propune o viață contemplativă care contracarează pericolul *acediei*, blamat în perioada medievală și uneori confundat cu *otium*⁴:

³ Brunner amintește câțiva scriitori care ar fi preferat patul pentru activitățile scriitoricești (Marcel Proust, Mark Twain, Heinrich Heine, William Wordsworth), căci: „Abandonul la orizontală pare să le fi permis o concentrare specială” (vezi Brunner 2012: 100-101).

⁴ Vezi și: „Over the course of the Middle Ages, idleness would become a subcategory of one of the Seven Deadly Sins, *acedia*, and work would become a major antidote against that vice” (Sadlek 2004: 95).

„According to Petrarch [...] a few monks feared *otium* was mindless and wasteful because it did not produce immediate, tangible results (an early illusion of progress). By the late 14th century negative implications of *otium* prevailed. Petrarch attempted to bring the *sententia populus* (popular understanding) of *otium* back to the philosophical ideal of leisure. *De Otio Religioso* was Petrarch's attempt at this recuperative effort. Petrarch's ideal of *otio* (being at leisure) is grounded in contemplation and reflection. He argued that nothing of the world is really satisfying. He posited that if human beings do not engage leisure, their ability to choose the best path in life would be obscured.” (Holba 2007: 63). Și la Petrarca apar cele două variante ale *otiumului*: „first leisure is relaxed and weakens our minds, this equates to relaxation, recreation, entertainment. The second leisure cultivates our minds and makes our inner self strong. Of course, this second leisure is philosophical leisure.” (Holba 2007: 64).

Michel de Montaigne, în schimb, pare că vorbește *Despre trândăvie*⁵ în *Eseurile* sale, ferindu-se de aceasta la îndemnul lui Lucan: *Variam semper dant otia mentem* („Duhul se risipește, dacă mereu trândăvește”, Lucan, IV, 704). Însă și el aduce de fapt în discuție tihna:

„De curând mă trăsei la mine, hotărât, pe cât îmi va sta cu puțință, să nu mai caut alt decât a petrece în tihnă și de o parte, cât îmi va fi dăruit a trăi; mi se părea că nu puteam mulțumi mai mult mintea mea, decât s-o las cu totul în voie să-și cate de ale sale și să se stâmpere și să se așeze în sinea ei” (Montaigne 1966: 28). Tihna, și nu trândăvia, este cea care aduce fermentul gândirii: „ca un cal scăpat, își dă de o sută de ori mai mult de lucru sieși decât se trudea pentru altul; și-mi scormi atâtea năluci și năstrușnice grozăvii de-a valma, fără șir și noimă, încât pentru a privi pe îndelete netotia și ciudățenia lor, apucatu-m-am a le pune pe răboj” (Montaigne 1966: 28).

În acest sens, tihna întreține imaginația, scriitura, chiar *poiesisul*.

Dacă la Seneca nu există tihnă contemplativă fără acțiune, Montaigne are o viziune mai drastică: realizează tranziția către pasiune și joc și amintește mai degrabă de o nobilitate ludică a aristocrației, care face trecerea de la calul ca animal de muncă la cel înobilat de relaxare, sport, hobby⁶. Practic, cei trei autori – Seneca, Petrarca, Montaigne – propun retragerea individului din responsabilitatea unui *homo faber*, spre *homo sapiens* pur, iar motorul acestei evaziuni este acest *otium*, pe care l-am regăsit și la Lucian Blaga, care va căuta, în *Estoril*, pacea sudică, iar contemplarea nu lipsește din tablou. Studiile menționează câteva locuri propice acestei retrageri (die *Muße*) pentru a găsi *die Muse*: peisajul din *Estoril* este grăitor în acest sens:

„Casele cresc în pădurea de pini/ albe sau ca șofranul/ lucind pe coline./ Mai potolit oceanul/ mângâie locul sorin./ Largul priește nălucilor line.// Cu crestele-n arc, doar batrânii palmieri/ se mai leagănă încă/ întârziată în furtuna de ieri.// Îmbrăcată în zâmbet și aur/ Cora brodează/ subț oleandri,

⁵ Același termen *oisiveté* din varianta franceză a lui Seneca (Sénèque: 1970) apare în română ca „tihnă”, în timp ce la Montaigne este tradus ca „trândăvie”, iar în engleză eseul francezului va fi tradus *On Idleness*. În același timp, Montaigne are un alt eseu intitulat *Împotriva trândăviei* (Montaigne 1971: 249-252).

⁶ Dar înțelegând și scriitura ca o cursă și ca un hobby al celor nobili: „Taking retirement from his post in the *Parlement* of Bordeaux, the essayist had sought to give his mind the leisure to get to know itself and settle into itself. But the result has been the opposite: his mind has behaved like a runaway horse, begetting fantastical delusions and monsters, which the essayist has decided to write down.” (O'Brien 2006: 56). În acest sens, și imaginarul are nevoie de un „dresaș”, de un fir care să dea coerență construcției, pentru a evita haosul criticat de Horațiu: „*Velut aegri somnia, vanae / Finguntur species*” (vezi Montaigne 1966: 28). Citările din acest eseu îl dezvăluie pe Montaigne și ca cititor profesionist.

subt alungitele foi./ Timpul ce iese din casă/ cât de ușor l-ai putea prinde iar/ să-l reții cu un fir de mătasă./ Aceasta e pacea. Pace, în care/ crește imperiul/ ceresc printre noi.” (Blaga 1982: 199).

Exterioritatea permite aici instalarea unui *otium*, retragerea nu mai are loc într-un spațiu închis:

„Anumite locuri din natură pur și simplu invită la tolănit: pajiștile, plajele sau lespezile domoale, scăldate în soare. Locuri unde privirea nu se mai oprește în tavan, ci în azurul nesfârșit al cerului și în formele norilor, permanente metamorfoze în încercarea lor de a cuceri infinitul.” (Brunner 2012: 39).

Ultima strofă este cea care situează pacea într-un ceresc intelectual, o plenitudine care nu se poate obține decât prin retragere, *otium*, căci este plină de atribute la un nivel nelumesc („Timpul ce iese din casă”), care trimite până la urmă și la literatură (*otiumul* presupune și o reflexivitate a comunicării poetice).

O literatură care poate trata nu numai acest înalt, ci și degradarea lui. Ajungem astfel la Caragiale, care, pe linia lui Alecsandri, arată modul în care balcanismul, dar și burghezia, înțeleg prost *otiumul*, se duc în frivola *Müßiggang*, neputând înțelege ce este *Muße, otium*. De ce spunem balcanism? Pentru că există și teoria climatului care spune că mediul, geografia sunt determinante la nivel identitar.

Dacă pentru romanul din Antichitate exista o pauză în miezul zilei de la activitățile productive tocmai datorită mediului (*căldură mare, monșer...*), sudicitatea termenului *otium* este explicabilă. Balcanismul se înscrie în tipul sudic, dar presupune și o degradare, balcanicul preia stilul de viață romanic, dar devine leneș, trândav – atinge negativul acestui *otium* (o „moleșală” împotriva căreia se situează Seneca, deoarece „trândăveala” ori „lenea” ar „contamina” și latura spirituală: „Spiritul se moleșește și se vlăguiește încetul cu încetul, deopotrivă cu trândăveala și lenea în care zace”, Seneca 2007: 291).

Această trândăvie este figurată ca o adevărată „artă a orizontalei” (vezi Brunner 2012) la Vasile Alecsandri, în textele căruii damele discută neapărat pe o canapea, cavalerii ocupă divanele și fumează în mod necesar: „două dame pe o canapea”, „se pune pe canape”, „Una din ele șade pe o canape îmbrăcată cu stofă argintie; a doua s-au încuibat, ca o porumbiță delicată, într-un jilț elastic”, „Toți cavalerii din scenele precedente, împreună cu alții, adunați într-un salon destinat pentru fumători, unii își fac țigarete împrejurul unei mese, pe care se găsește un vas frumos de bronz plin de tutun turcesc; alții stau lungiți pe divanuri și urmează cu ochii fumul albăstriu ce se ridică în văzduh” (*Un salon din Iași*, Alecsandri 1966: 75, 77-78, 88-89). Poziția a devenit un obicei, pare că trupurile sunt complementare acestor divane, se articulează numai în jurul lor, deși „peisajul uman” dovedește imixtiunea pretențiilor occidentale cu „restanțele” orientale:

„Într-o sară din luna trecută eram adunați mai mulți prietini, toți lungiți pe divanuri, după obiceiul oriental, și înarmați de ciubuce mari, carele produceau o atmosferă de fum vrednică de sala selamlicului unui pașă.” (*Baltă-Albă*, Alecsandri 1966: 172).

Otiumul e sublimat în senzualism, bufonerie și caricaturizare.

Micul burghez al lui Caragiale din *Repausul dominical*, în schimb, nu poate suporta *otiumul* ca îndepărtare de ceilalți pentru o mai bună sondare interioară:

„– Monșer - îmi zice - nevastă-mea s-a dus la țară cu copiii, la neamurile ei, tocmai în Muscel... Eu n-am vrut să merg... mai întâi, mi-a fost lene să mă scol așa de dimineață; și pe urmă, drept să-ți spun, nu-mi plac petrecherile patriarhale; eu sunt orășean; mie-mi place orașul... dar... nu duminicile și sărbătorile... N-am văzut ceva mai urât pe lume decât un oraș mare în zilele de repaus dominical! Toate prăvăliile cu obloanele lăsate ca pleoapele în somn... Ce somn!... Peste tot închis!... Să vrei să te spânzuri, n-ai de unde să-ți cumperi un ștreang... Lipsa asta de activitate, de viață, de mișcare comercială mă apasă pe umeri, mă trage și pe mine la somn; și nu pot dormi măcar - parcă sunt în stare de insomnie... și când mai văd și toată mitocăniea asta parvenită, prostimea asta elegantă, învârtindu-și roatele cu cauciuc în neștire, îmi vin fel de fel de idei... primejdiase... De un ceas umblu să dau de un prieten... parcă toți au intrat în pământ!” (Caragiale 1988: 231).

Costică Parigoridi nu are cum să se retragă la un gând mai înalt, rămâne un simplu *homo faber*, latura practică este cea care îi dă satisfacție, nicidecum cea intelectuală, care putea fi cultivată în *otium* (cum ironic se și sugerează: „– Dar ce să facă?... să citească psalmii proorocului David?”). Aici *otium* are o conotație tragică: negarea lui e fuga de sine, de colectivitate, înseamnă a nu putea sta cu tine însuși, nevoia socialului, a comunicării cu celălalt: „Nu știu, monșer; dar sunt plictisit ca un câțel pe care stăpânul l-a uitat încuiat în casă... Îmi vine să urlu de urât...” (Caragiale 1988: 233). Abandonate de cei aproape și în derivă, personajele se dedau plăcerii pure, e un *loisir* burghez în care se pierde nobilitatea: burghezul rămâne la aspirația banului, în timp ce aristocratul folosea banul sau munca fizică pentru sport, pentru hobby, plăcere.

De la înțelegerea divergentă pe care o avea termenul *otium*, societatea postmodernă pare a fi reținut numai varianta unei relaxări consumiste ori tehnologizate:

„A postmodern idea of leisure is not the philosophical leisure that Aristotle suggested, rather, it is the understanding of leisure as mere idleness or relaxation, neither of which cultivates the *anima* (soul).” (Holba 2007: 73).

Este adevărat că, într-o societate în care avem de a face cu fenomene precum *burnout*, *workaholism*, cu tehnologizare și comodificare, cu lipsa socializării reale și preferința pentru lumile virtuale, e nevoie nu numai de *otium*, ci și de mai obștescul *recreation*⁷, *leisure activity* care presupune joc, relații interpersonale, reconectare la sine, dar și la ceilalți. S-a ajuns astfel la adevărate *leisure studies* și *leisure theories* (sau *Freizeitforschung*, *Freizeitwissenschaft*), *recreation theories*, cărți din zona *self-help* pentru *leisure management*, având rolul de a îmbunătăți calitatea vieții (căci se urmăresc o oarecare regenerare sau relaxare a corpului și a minții, senzația de

⁷ „Recreational activities differ from the action of philosophical leisure in at least four ways: in different underlying philosophical assumptions, in the method of doing, in the telos of the action, and in the matter of time orientation” (Holba 2007: 107).

confort, de siguranță) și care intră în domenii precum media, sporturile, artele, gastronomia, familia, educația etc⁸.

În acest fel, nu munca este cea care poate salva omul⁹, ci *otiumul* venit ca recompensă, ca modalitate de a cuceri timpul și de a-l domina:

„The whole point of leisure is not to give human beings a coffee break but to help human beings grasp the realization of our fullest potentialities and wholeness. Wholeness is what we really strive for and it is what we seek to the deepest level of our interiority. From the theistic perspective, a human being's soul is saved not through work but in leisure.” (Holba 2007: 72).

Este o salvare aparent frivolă, dar reprezintă și dislocarea din marasmul cotidian, o limpezire a cugetului¹⁰. O salvare care poate fi gândită în două moduri. Dacă avem în vedere o cultură germanică a muncii de tip protestant (vezi binecunoscutul studiu al lui Max Weber – *Etica protestantă și spiritul capitalismului*), al cărei stindard e productivitatea, se aspiră la relaxarea romanică; în schimb, mediteraneanul aspiră la o bunăstare materială venită mai degrabă din zona germanică¹¹.

Fludernik și Nandi polarizează diferit aceeași idee, bazându-se pe axa Vest/Est (incluzând coloniile): „The contemporary echo of this romantic colonialism, which the German philosopher Peter Sloterdijk has called Eurotaoism (1989), that is, the Western colonial desire for Eastern relaxation, calm and inner peace, needs to be ironically contrasted with the fact that life in the ‘East’ is in fact much more hectic, that due to globalization people in former colonies are working harder and longer hours, particularly if they belong to the lower classes” (Fludernik, Nandi 2014: 7).

Ne trece prin minte, astfel, că mai degrabă *otiumul* ține de nobilitatea minții, de creație pur intelectuală, așadar, literatura fiind o parte consistentă a acesteia, și poate fi mai puțin legat de veracitatea lumii moderne. În ce fel oare creația, astăzi, când *otiumul* este doar plăcere, consumerism, à la Caragiale, mai poate fi literară,

⁸ Pentru un studiu care aduce în discuție multe discipline implicate în aceste *leisure studies* vezi Rojek, Veal, Shaw 2006, respectiv Rojek 2010, unde sunt discutate atât perspective sociologice, economice, filozofice, geografice (având în vedere că spațiul reprezintă o componentă esențială pentru desfășurarea acestor „leisure activities”), psihologice (care să rețină comportamentul uman în cadrul unor astfel de activități), cât și chestiuni legate de mediu, turism, management al resurselor (fie că vorbim de dimensiunea temporală, fie de cea materială, sau, de ce nu, de cea emoțională), diferențe de gen, clasă, vârstă etc.

⁹ Brunner explică unele critici legate de repaus: „Pentru că ne-am lăsat pătrunși, dincolo de orice limită, de îndemnul spre o activitate neîntreruptă, convinși că orice altă formă de existență nu poate fi decât un semn de indisciplină, de slăbiciune și de lipsă de ambiție.” (Brunner 2012: 21).

¹⁰ Sau, ironic, amintește de condiția primară: „Poziția la orizontală cuprinde aproape întreg spectrul de trăiri, de la pasivitate absolută la activitate pasională. Da, viața omenească începe și se termină la orizontală” (Brunner 2012: 17).

¹¹ Hesse explică atracția pe care occidentalul o resimte față de arta orientală tocmai prin tihna orientală: „Der Hintergrund jener morgenländischen Kunst, der uns mit so großem Zauber fesselt, ist einfach die orientali-sche Trägheit, das heißt der zu einer Kunst entwickelte, mit Geschmack beherrschte und genossene Müßiggang” (Hesse 1973: 14-15).

filosofică, artistică în general? Și tocmai pentru că zeul nu poate să moară, el se retrage în *otium* să-și vadă de o nouă creație¹².

Bibliografie:

- Alecsandri, Vasile. 1966. *Proză*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de G.C. Nicolescu. București: Editura pentru Literatură.
- Blaa, Lucian. 1982. *Opere I. Poezii antume*. Ediție critică și studiu introductiv de George Gană. București: Minerva.
- Brunner, Bernd. 2012. *Arta orizontalei: laudă tolănitului*. Traducere din limba germană de Mihai Moroiu. București: Baroque Books & Arts.
- Caragiale, I.L. 1988. *Temă și variațiuni. Momente, schițe, amintiri*. Ediție îngrijită și prefață de Ion Vartic. Cluj-Napoca: Dacia.
- Eliade, Mircea, Culianu, Ioan Petru. 1993. *Dicționar al religiilor*. Cu colaborarea lui H. S. Wiesner. Traducere de Cezar Baltag. București: Humanitas.
- Fludernik, Monika, Nandi, Miriam. 2014. *Introduction*, in Monika Fludernik, Miriam Nandi (ed.), *Idleness, Indolence and Leisure in English Literature*. London: Palgrave Macmillan, p. 1-16.
- Fludernik, Monika. 2014. The Performativity of Idleness: Representations and Stagings of Idleness in the Context of Colonialism, in Monika Fludernik, Miriam Nandi (ed.), *Idleness, Indolence and Leisure in English Literature*. London: Palgrave Macmillan, p. 129-153.
- Grimm, Jacob, Grimm, Wilhelm. 1885. *Deutsches Wörterbuch*. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Band 6: L, M. (Teilband 12). Leipzig, intrările pentru *musze* și *müsziggang* fiind disponibile online la <http://woerterbuchnetz.de/DWB/?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GM08714#XGM08714> (*musze bis müsziggängerisch*) și <http://woerterbuchnetz.de/DWB/?sigle=DWB&mode=Vernetzung&hitlist=&patternlist=&lemid=GM08721#XGM08721> (*müsziggang bis muszkorn*), accesate ultima dată la 21 ianuarie 2017.
- Hesse, Hermann. 1973. *Die Kunst des Müßiggangs. Kurze Prosa aus dem Nachlass*. Herausgegeben und mit einem Nachwort von Volker Michels. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag.
- Holba, Annette. 2007. *Philosophical Leisure*. Recuperative Praxis for Human Communication. Mikwaukee: Marquette University Press.
- Montaigne. 1966. *Eseuri*, I. Studiu introductiv și note de Dan Bădărău. Traducere de Mariella Seulescu. București: Editura Științifică.
- Montaigne. 1971. *Eseuri*, II. București: Editura Științifică.
- O'Brien, John. 2006. *Montaigne and antiquity*, in Ullrich Langer (ed.), *The Cambridge Companion to Montaigne*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 53-73.
- Petrarca, Francesco. *De otio religioso*, disponibil online la http://www.classicalitaliani.it/petrarca/prosa/otio_religioso.htm, accesat ultima dată la 21 ianuarie 2017.
- Roberts, Ken. 1999. *Leisure in Contemporary Society*. Second Edition. Wallingford: CAB International Publishing.
- Rojek, Chris. 2010. *The Labour of Leisure. The Culture of Free Time*. Los Angeles/London/New Delhi/Singapore/Washington DC: Sage Publications.
- Rojek, Chris, Veal, A.J., Shaw, Susan M. (ed.). 2006. *A Handbook of Leisure Studies*. New York: Palgrave Macmillan.

¹² Vezi referirile la *deus otiosus*: „deus otiosus care s-a retras din lumea oamenilor și, ca atare, nu mai are o prezență activă în ritual” (Eliade, Culianu 1993: 27); „este văzut ca un personaj îndepărtat, care nu intervine în treburile de fiecare zi. Ca atare, prezența lui în ritual este, în general, redusă.” (Eliade, Culianu 1993: 31).

- Sadlek, Gregory M. 2004. *Idleness Working. The Discourse of Love's Labor from Ovid through Chaucer and Gower*. Washington: The Catholic University of America Press.
- Sadlek, Gregory M.. 2014. *Otium, Negotium, and the Fear of Acedia in the Writings of England's Late Medieval Ricardian Poets*, in Monika Fludernik, Miriam Nandi (ed.), *Idleness, Indolence and Leisure in English Literature*. London: Palgrave Macmillan, p. 17-39.
- Seneca. 1970. *Ad Lucilium Epistulae Morales, II*. With an English Translation by Richard M. Gummere. Cambridge: Harvard University Press.
- Seneca. 2004. *Dialoguri II*. Ediție îngrijită, note și indice de Ioana Costa. Trad. din limba latină de Ioana Costa, Vichi-Eugenia Dumitru și Ștefania Ferchedău. Studiu introductiv de Anne Bănățeanu. Iași: Polirom.
- Seneca. 2007. *Epistole către Lucilius, I, Epistulae morales ad Lucilium, Volumul I (cărțile I-X)*. Traducere din limba latină, studiu introductiv, note și indice de Ioana Costa. Iași: Polirom.
- Sénéque. 1970. *Dialogues*. Tome IV – *De la Providence – De la constance du sage – De la tranquillité de l'ame – De l'oisiveté*. Texte établi et traduit par René Waltz, sixieme tirage. Paris: Société d'Édition «Les Belles Lettres».
- Soeffner, Hans-Georg. 2014. *Muße – Absichtsvolle Absichtslosigkeit*, in Burkhard Hasebrink, Peter Philipp Riedl (Hrsg.), *Muße im kulturellen Wandel: Semantisierungen, Ähnlichkeiten, Umbesetzungen*. Berlin/New York: De Gruyter, p. 34-53.
- Weber, Max. 2007. *Etica protestantă și spiritul capitalismului*. Traducere de Ihor Lemnij. Postfață de Ioan Mihăilescu. București: Humanitas.